

TEMA PERFORMATIVITET

INGÅNG

PERFORMATIVITET HAR PÅ senare år fått en alltmer framträdande plats inom kultur- och samhällsvetenskaplig forskning. Inom den svenska litteraturvetenskapen har emellertid intresset för detta teoretiska område länge varit ljust; desto mer etablerat är det hos flera av våra grannvetenskaper, inte minst lingvistik, teater- och genusvetenskap. En orsak till att teorin fått så starkt fäste just i dessa ämnen är begreppets historiska förankring i den brittiske språkfilosofen John Longshaw Austins tänkande om språket som handling, den amerikanska filosofen Judith Butlers teorier om kön, sexualitet och subjektivitet som diskursivt görande, liksom den tyska teatersemiotikern Erika Fischer-Lichtes estetiska teorier om konstnärlig teatralitet. Om Austin kom att bli ett slags portalfigur för performativitetsteori i allmänhet, kan Butler och Fischer-Lichte sägas representera två huvudspår på fältet från 1990-talet och framåt.

Inte bara i grannvetenskaperna, utan också i våra grannländer har performativitet som teoretiskt fält och forskningsperspektiv vuxit sig starkt under det senaste decenniet. I följd ägnade den danska tidskriften *Peripeti* (nr 6, 2006) ämnet ett specialnummer som berör allt från teaterinstallationer till performance och litteratur, tidigare i år utkom den norska litterära tidskriften *Vagant* (2007:1) med ett temanummer om performativitet. Att *TFL* nu tar sig an detta vida, mångskiftande och expanderande område säger möjligen något om teorins färdväg i allmänhet. I den mån ögonen nu börjar öppnas för ett performativitetstänkande också hos oss får det vara osagt huruvida detta främst har att

göra med svängningar i det litterära klimatet eller det litteraturvetenskapliga; skotten däremellan är knappast vattentäta. Fischer-Lichte hör till dem som betonar just betydelsen av förändringar inom konstens område. I *Ästhetik des Performativen* (2004) definierar hon med utgångspunkt i ett utvidgat konstnärligt fält en ”performativ vändning”, som på allvar tog fart i och med action- och performancekonstens framväxt under 1960-talet. Uppluckringen av tidigare genregränser innebar även att gränsen mellan verk och åskådare förändrades; att publiken i högre grad än tidigare blev deltagare.

Litteraturen har ingalunda förblivit opåverkad av denna förskjutning. Visserligen kan traditionella textformer som drama- och sångtexter per definition sägas vara knutna till performansens domän – de är texter skrivna i syfte att bli framförda. Och visserligen har man kunnat konstatera ett under vissa specifika perioder ökat intresse bland författare för litteraturens performativa möjligheter. Men under senare hälften av 1900-talet och kring millennieskiftet i synnerhet kan man tala om ett utvidgat litterärt fält, som i högre utsträckning än tidigare skulle kunna påkalla litteraturvetarens intresse för performativitetens område.

Fastän det performativa perspektivet ofta förknippas med de senaste decenniernas decentering av subjektet är sambandet med tidigare tanketraditioner uppenbara, inte minst i Butlers resonemang som bygger vidare på såväl filosofi och psykoanalys som talaktsteori och diskursteorier. I synnerhet denna förgrening av performativitet skulle i så måtto kunna beskrivas som en fortsättning på diskursteorins uppgörelse

med en hermeneutisk tolkningstradition, där betydelsen söks mellan eller bortom raderna.

Det kan vara värt att notera att det ökade intresset för performativitet som teoretiskt fält och perspektiv sammanfaller tidsmässigt med en tilltagande samhällslig individualisering och den närmast epidemiska spridning begreppet identitet fick under 1990-talet. Genom inriktningen på det enskilda framträdandet framstår performativitetstänkandet både som en direkt följd av och en reaktion mot dessa intimt förbundna fenomen. Så riktas ljuset mot hur maktstrukturer kontinuerligt upprepas och repas upp; häri ligger det kanske viktigaste svaret på frågan om perspektivets förtjänster. Dels kan de strukturer som vi oundvikligen är med om att återskapa bli synliga, dels framträder möjligheter till förändring genom de förskjutningar och fel som uppstår i dessa återkommande omtagningar.

Performativitetsteorin erbjuder med andra ord möjligheter till maktanalys och, i förlängningen, social förändring. Som alla teorier kan den sättas i spel eller, för att tala med dess egna termer, göras på många olika sätt. Detta nummer av *TFL* innehåller inte mindre än sex sådana ”göranden”. Tillsammans tecknar bidragen en bakgrund till ett performativitetsteoretiskt fält, samtidigt som de ger en bild av dagens pågående performativitetforskning, om än utan anspråk på att representera topografin i alla dess delar.

De medverkande kommer från Sverige, Finland, Danmark, Tyskland och England. I artiklarna ges skiftande svar på frågan om vad performativitet är beroende på infallsvinkel och

material. Några av bidragen är mer teoretiska till sin karaktär, andra går i högre grad in för att omsätta det teoretiska resonemanget i konkreta analyser.

Artiklarnas spännvidd visar att performativitetsspektivets möjliga användningsområde varken begränsar sig till senmoderna eller moderna verk, eller till litteraturen i snäv bemärkelse. Bidragen öppnar sig inte bara mot texter och textanvändningar av skilda slag och från olika tider, utan också mot konstnärliga produktioner och processer som inbegriper andra plattformar för iscensättning än böcker, fler medier för framställning än det tryckta, fler artistiska register än de specifikt litterära, fler teoretiska problemställningar än de invant litteraturvetenskapliga. E.T.A. Hoffmans 1800-talsroman *Lebensansichten des Katers Murr*, Elmer Diktonius recension av den uppburne kollegan Jarl Hemmer, den iscensatt postuma biografien och performancedokumentationen *Claus Beck Nielsen (1963–2002)*, Eva Dahlgrens låt ”Jag klär av mig naken” och Bodil Malmstens blogg www.finistere.se är bara några av de fenomen som behandlas i detta nummer, som på så vis belyser det litterära fältets utvidgning.

Denna spännvidd i materialet antyder att performativitetforskningen i många fall bryter med invanda föreställningar om och praktiker i förbindelse med det litteraturvetenskapliga ämnet. Den belyser behovet av att litteraturvetaren utvidgar sin vetenskapliga komfortzon, utvecklar förmågan att röra sig över ett utvidgat litterärt fält och i ett tvärvetenskapligt landskap, och öppnar sig för andra textformer än de som traditionellt omfattas av disciplinen.

Man kan som Wolfgang Behschnitt, som inledningsvis diskuterar framväxten av det som idag utgör ett performativitetsteoretiskt fält, pröva verktygen i en romananalys som också relaterar performativitet till performance som genre. Med hjälp av performativitets- och diskursteorier kan man som Kristina Malmio gå i närkamp med en recension för att belysa hur en författare under 1920-talet har använt kritikens domän till att parodiskt positionera sig själv på det litterära fältet. Kombinerar man istället performativitetsteori med rocktextstudier och en framförandeanalys kan man som Anna Biström studera sångtexten – musikvetenskapens och litteraturvetenskapens gordiska knut – och nå fördjupad förståelse för det meningsbärande sammanhang som uppstår i samspelet mellan tryckt text, framförd text, textjag och artistpersona. Artikeln påkallar värdet i att utforska andra vetenskapliga presentationsformer än de litteraturvetenskapligt inarbetade. Christian Lenemark demonstrerar hur ett självbiografiskt perspektiv kan komplicera bilden av hur Internet och författarbloggar används för en till de tryckta böckerna komplementär och delvis annorlunda självviscensättning. Det är också performativitet i relation till självviscensättning som Jon Helt Haarder till större delen uppehåller sig vid när han tecknar den strömning som uppträder i 1900-talets avslutande decennium och som han kallar för ”performativ biografism”, varur han presenterar otaliga exempel.

Det är ingen slump att flera av artiklarna behandlar just olika former för självframställan.

I dessa traditioner har man under århundradenas gång laborerat med närvaroskapande och performativa grepp för att gestalta den subjektproblematik som är central inom denna nisch. Man har självviscensatt sig som *görande*, som aktör i intima men också i offentliga sammanhang – som utbildande sig, resande, diskuterande, kritiserande, brytande regler och i olika avseenden upprepande och repande upp maktstrukturer på ett sätt som öppnar för social förändring, sett ur ett performativt perspektiv.

Vikki Bell utvecklar i sitt bidrag ett resonemang om de politiska och etiska möjligheter som ett tänkande i termer av performativitet ger. Utifrån Butler, Foucault, Nietzsche, Deleuze, Arendt och andra diskuteras politiska och moraliska betydelser av att betrakta mänskliga subjekt som performativa och diskursiva, som relationella framträdanden snarare än produkter av inre, en gång för alla givna essenser. Bells resonemang inbegriper en vidräkning med liberalismens autonoma subjekt, men stannar inte där. Vari består då det performativitetens löfte, som rubriken på hennes text talar om? I bokens förord skriver hon: ”The promise of performativity therefore must also be that those who utilize it reflect upon how their interventions themselves perform within a contemporary context of power relations. The political question does not come after the analytic therefore; they are entwined at the outset.”

Kristina Hermansson & Lena Ulrika Rudeke